

DEN HAAG ZUID-WEST

Zuidwest voor 1940

Het stadsdeel Zuidwest, bestaande uit de wijken Moerwijk, Morgenstond, Berestein/Bouwlust en Vrederust behoorde tot aan de annexatie in 1923 toe aan de gemeente Loosduinen, met uitzondering van Moerwijk, dat al grotendeels op Haags grondgebied lag. Na de annexatie zou de ontwikkeling tot stedelijk gebied zich niet direct voltrekken. De eerste aandacht ging uit naar het plan-West, dat een verbinding tot stand zou brengen tussen Loosduinen, Kijkduin, de Vogelwijk en de in aanbouw zijnde Bomen- en Vruchtenbuurt. In het gebied ten zuiden van de wijk Rustenburg-Oostbroek werd in 1923

Op deze luchtopname uit circa 1930 is goed te zien dat het Zuiderpark dan nog vrijwel geheel tussen de weilanden ligt.

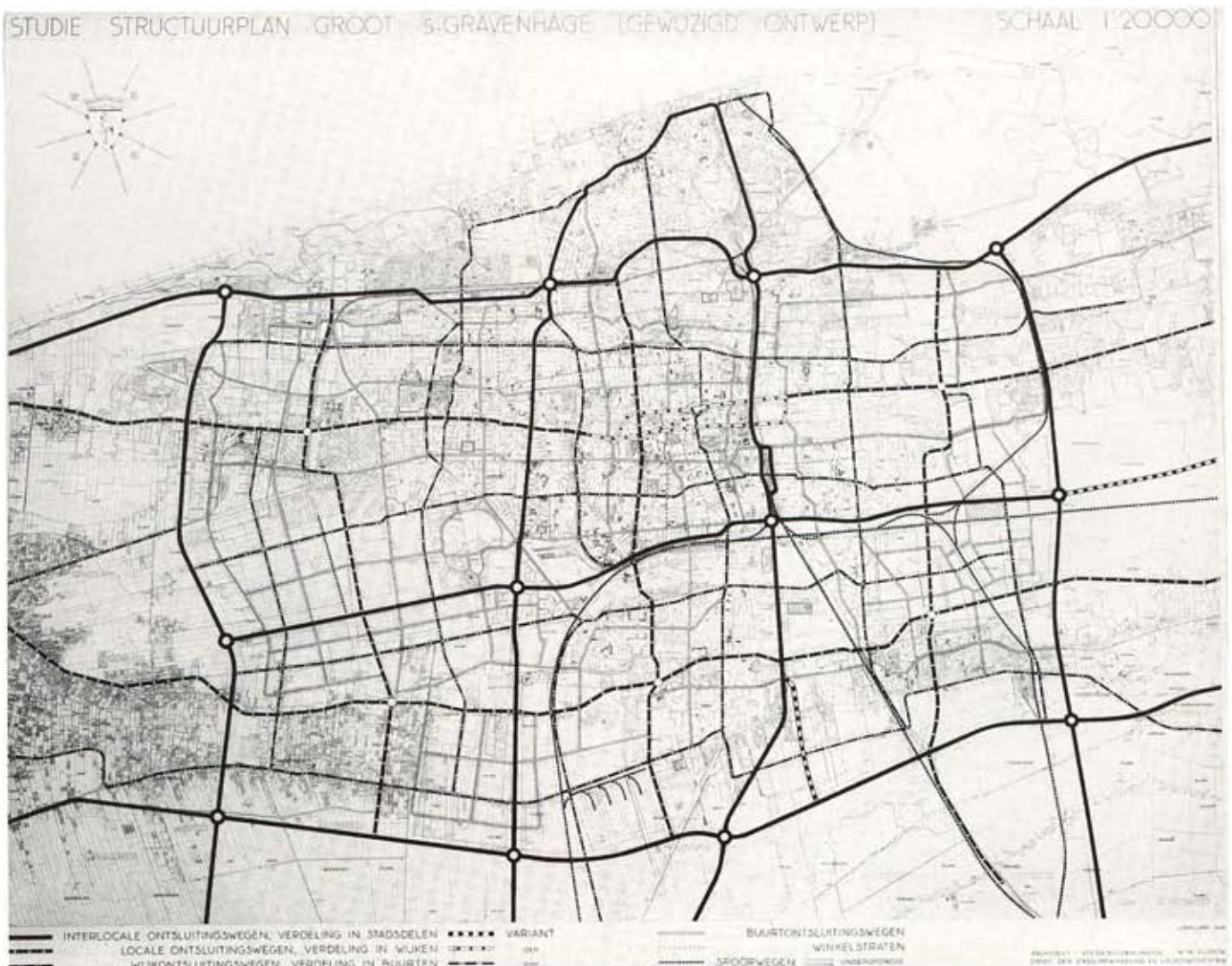

begonnen met de aanleg van het Zuiderpark. Bij de aanleg lag het park nog vrij in de weilanden, maar het was de bedoeling dat het uiteindelijk door woonwijken zou worden omzoomd. De eerste wijk die ten zuidoosten van het Zuiderpark werd aangelegd was Moerwijk, waarvoor de contouren in het ontwerp-structuurplan van H.P. Berlage uit 1908 waren uitgezet. Een uitgewerkt plan werd pas in 1930 door de Raad vastgesteld. In 1932 startte de stratenaanleg en de eerste huizen werden in 1934 opgeleverd.

Het structuurplan en Zuidwest

De hoofdopzet van Den Haag-Zuidwest, dat het grootste aaneengesloten, naoorlogse stadsdeel van Nederland zou gaan vormen, werd met het in 1949 door W.M. Dudok gepresenteerde structuurplan in grote lijnen bepaald. Dudoks structuurplan gaf op de eerste plaats richting aan de beëindiging van de stad. Hij streefde naar een gave stadsvorm door de bestaande losse bebouwing, zoals Loosduinen, Kijkduin en Marlot op te nemen in het grote geheel. Het hele gebied binnen de gemeentegrenzen werd tot stedelijk uitbreidingsgebied bestemd. Alle tuinbouwgrond op het grondgebied van Zuidwest zou moeten verdwijnen.

Het uit 1949 daterende structuurplan voor groot 's-Gravenhage van W.M. Dudok.

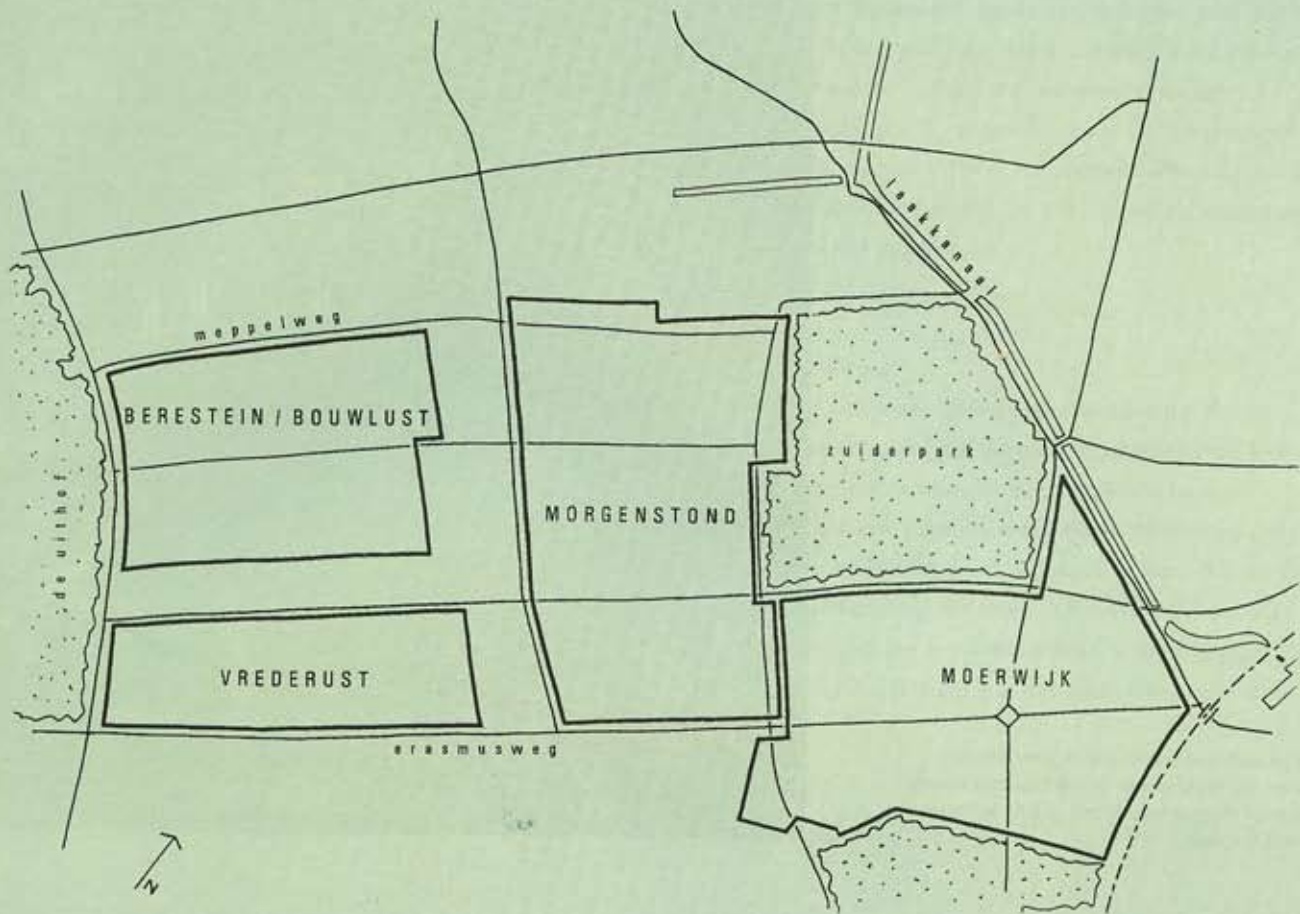

Brede groenstroken scheiden de woonwijken van Zuidwest. Op deze opname uit 1999 is rechts van de groenstrook Morgenstond te zien en links het begin van Bouwlust-Vrederust.

Ten behoeve van het verkeer plande hij, in aansluiting op de bestaande wegenstructuur, een stelsel van zeer brede verkeerswegen die aansloten op de belangrijke toegangswegen van Den Haag. De lineaire structuur van Den Haag, met lange verkeerswegen parallel aan de kust zette hij in het zuidwestelijke stadsdeel voort. Om de excentrische ligging van Zuidwest ten opzichte van de spoorwegstations te verbeteren, tekende Dudok een grotendeels ondergrondse spoorlijn die vanaf het Centraal Station via de Sportlaan en Waldeck naar Zuidwest liep. Als scheiding tussen woonwijken waren brede groenstroken gedacht. Belangrijk was ook dat bestaande groengebieden met elkaar werden verbonden tot één groensysteem. Het Zuiderpark werd met De Voordes in Rijswijk verbonden en met de groenstrook in Ockenburgh. Dit recreatiegebied stond op zijn beurt weer via de Sportlaan en Zorgvliet met de Scheveningse Bosjes in verbinding. Een grote verdienste van Dudok was dat hij de uitbreidingsplannen voor Zuidwest grotendeels liet aansluiten aan de bestaande wegenstructuur en de verkaveling van de polders waarin de wijken Morgenstond, Bouwlust en Vrederust zijn gebouwd. Deze pragmatische opstelling maakte het mogelijk in zeer korte tijd een nieuwe buurt bouwrijp te maken en te ontsluiten.

In 1949 werd op basis van het structuurplan voor het hele gebied tussen het Zuiderpark, Rijswijk, Wateringen en Loosduinen een voorbereidingsbesluit genomen, dat het startpunt vormde voor de uitwerking van deelplannen. Als eerste werd een plan- in-hoofdzaak ontwikkeld, dat nodig was om de benodigde onteigeningen en grondaankopen mogelijk te maken. Met de onteigening van gronden en verplaatsing van agrarische bedrijven ontstonden met de aanleg van Moerwijk en Morgenstond, de eerste wijken die in Zuidwest werden aangelegd,

weinig problemen. De opoffering van tuinbouwgronden rond de dorpen Loosduinen en Wateringen zou in de planningsmachine van Bouwlust, Berestein en Vrederust wel een groot struikelblok gaan vormen. De tuinders vormden een sterke economische macht die op een relatief klein oppervlak een groot deel van de voedselvoorziening van Nederland verzorgde. Het dreigende verlies van tuinbouwgronden ten behoeve van Zuidwest en de nabijgelegen wijken Zichtenburg en Waldeck, ontketende een felle strijd tussen de tuinders die zich met hand en tand verzetten tegen verplaatsing van hun florierende bedrijven en de gemeente Den Haag die zich genoodzaakt zag een oplossing te bieden aan de grote schare woningzoekenden. In het gevecht om de grond werd in een aantal gevallen tot aan de Kroon geprocedeerd tegen de onteigening van de grond. Met een aantal eigenaren is het niet gelukt via de minnelijke weg tot een oplossing te komen.

Aanpassing van het planproces

Het tuinbouwvraagstuk had niet alleen effect op Bouwlust, Berestein en Vrederust, maar hield in feite de complete stadsuitbreiding van Den Haag in zuidelijke en westelijke richting in de greep. De aanleg van de nieuwe woonwijken was met het 'schema tempo van aanleg' in de tijd uitgezet. Het was aanvankelijk de bedoeling om het plan voor Berestein en Vrederust-west te koppelen

De Lozerlaan vormt de grens tussen de stenen stad en de glazen stad. Opname 1966.

aan de besluitvorming omtrent Waldeck. De keuze voor behoud van tuinbouwgronden in Waldeck en Zichtenburg had immers gevolgen voor uitbreidingsplannen in omliggende gebieden. De verwachting was dat het plan-in-hoofdzaak voor Waldeck, nadat alle procedures waren doorlopen, in het gunstigste geval pas in 1956 onherroepelijk zou worden. Pas dan zou begonnen kunnen worden met de verdere uitwerking tot een uitbreidingsplan en zou in 1958 met de aanleg van straten en het bouwrijp maken van de grond gestart kunnen worden. Door de koppeling zou ook met de aanleg van Berestein en Vrederust-west pas in 1958 gestart kunnen worden. Bakker Schut vond dit scenario in 1953 onaanvaardbaar.

De aanleg van Berestein en Vrederust-west zou bespoedigd kunnen worden door de planprocedure los te koppelen van Waldeck. Dit leverde echter weer een nieuw probleem op in relatie tot de grens van de stad. De provincie hield vast aan een brede, groene buffer tussen het kassengebied en de woonwijken. Om toch met de voorbereidingen te beginnen, werden Berestein en Vrederust-west ingekort en koos men voor een brede groenstrook. De Lozerlaan, die ten opzichte van de oorspronkelijke ligging meer naar het zuidwesten is verschoven, zou de definitieve grens van de bebouwing vormen. Het resterende gebied tot aan de gemeentegrens kreeg een open karakter ten behoeve van recreatie.

Zuidwest in cijfers

Het grootste deel van de woningen in de wijken van Zuidwest bestaat uit arbeiderswoningen, die voor het merendeel als drie- of vierkamerwoningen in gestapelde bouw zijn uitgevoerd. Tussen de wijken zijn kleine verschillen te zien. In Moerwijk zijn meer kleinere woningen voor kinderloze gezinnen, alleenstaanden en ouderen gerealiseerd. In Morgenstond is het grootste aantal portiek-etageflats van vier bouwlagen gebouwd. In Bouwlust, Berestein en Vrederust zijn verhoudingsgewijs meer eengezinswoningen en vijfkamerwoningen gebouwd. Ook de typologie van de woningbouw hangt hiermee samen. Vormen van hoogbouw zijn in alle wijken tot stand gekomen, zij het dat in Bouwlust, Berestein en Vrederust deze deel uitmaakt van de oorspronkelijke plannen en in Moerwijk en Morgenstond deze rond 1960 zijn toegevoegd. Het totaal aantal geplande woningen en inwoners is in onderstaande tabel weergegeven. De gegevens zijn afkomstig van de toelichtende beschrijvingen van de dienst Wederopbouw en Stadsontwikkeling. Bij de berekening van de woningdichtheid per hectare zijn de grote doorgaande verkeerswegen niet meegerekend in de totale oppervlakte van de wijk.

	Moerwijk	Morgenstond	Bouwlust & Vrederust-oost	Berestein	Vrederust-west
aantal woningen	9700	9200	6200	1880	1205
aantal inwoners	32000	36800	22800	7500	7400
woningdichtheid/ha	onbekend	58	51	42	48

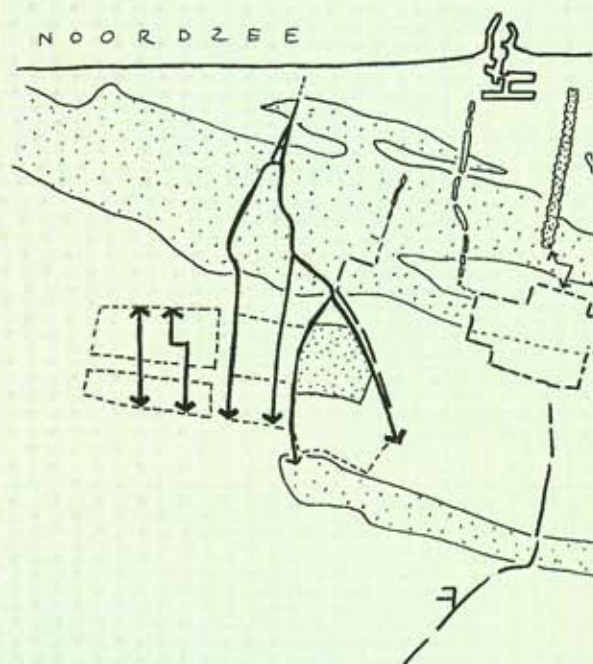
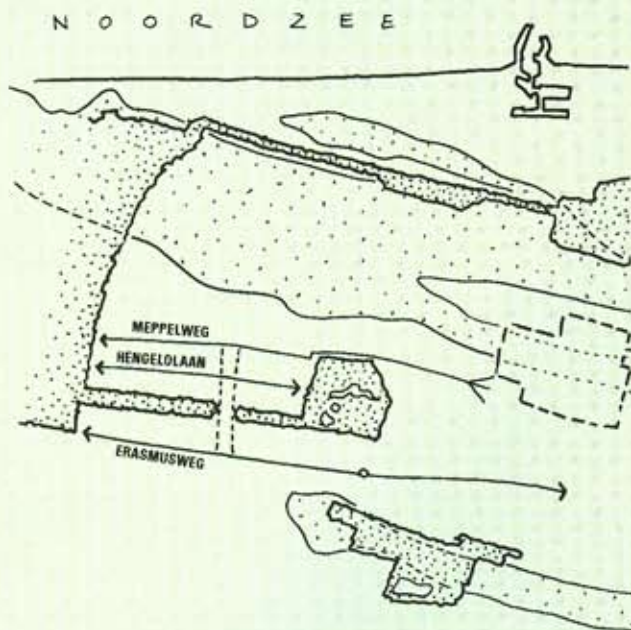
Ruimtelijke opzet

De ruimtelijke structuur van Den Haag, met lange lijnen parallel aan de kust en de strandwallen is in Zuidwest doorgezet. De Meppelweg, de Hengelolaan, de Melis Stokelaan en de Erasmusweg vormen lange continue routes. De verbindingen haaks op de lange lijnen hebben een meer fragmentarisch karakter. De verbindingen in Bouwlust-Berestein en Vrederust zijn kort, hebben een bajo-netvormige knik of veranderen van profiel.

Moerwijk en Morgenstond, de wijken die tezamen het Zuiderpark omsluiten, zijn goed verbonden met het bestaande stedelijk weefsel van Den Haag.

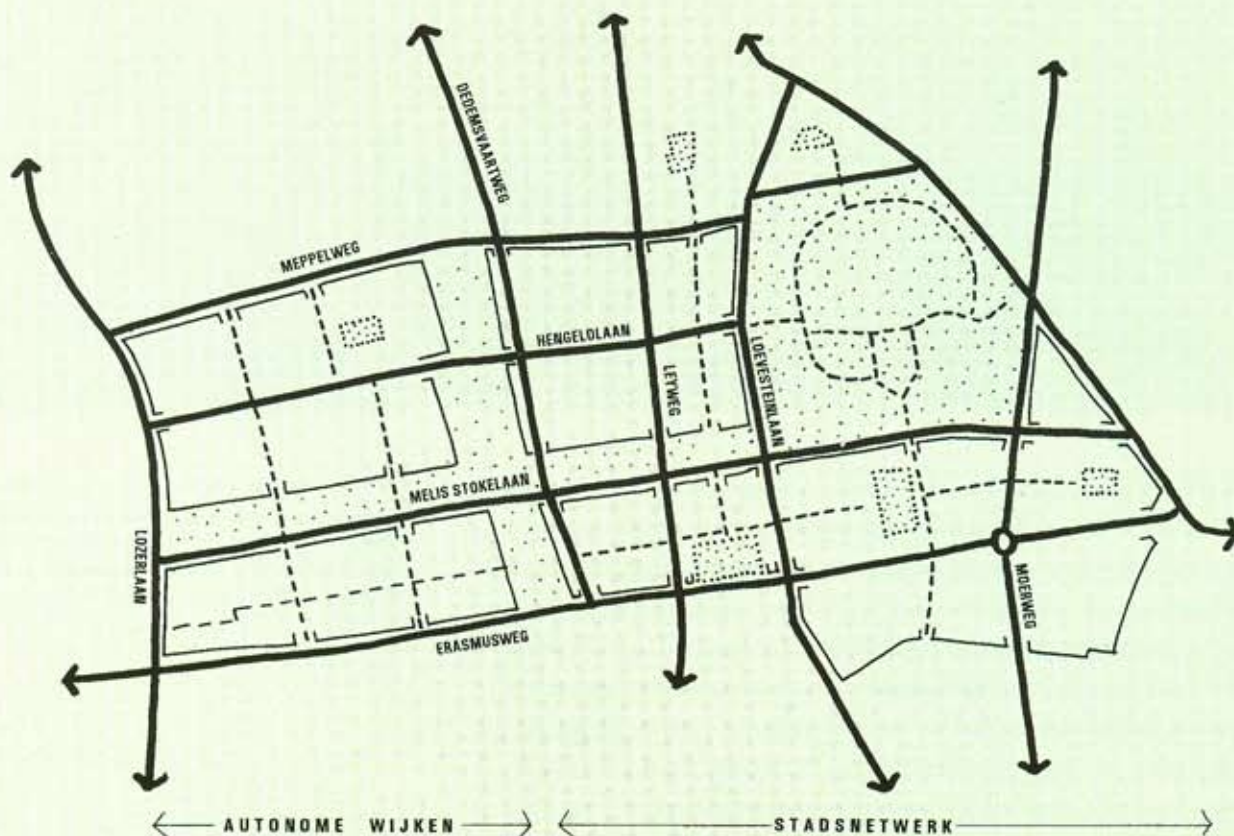
Bouwlust, Berestein en Vrederust hebben een meer autonome ligging. Dit wordt met name veroorzaakt doordat deze wijken van de noordelijker gelegen woonbuurten zijn afgeschermd door het bedrijventerrein Zichtenburg. De Lozerlaan vormt een belangrijke verbinding tussen Zuidwest en de wijken Loosduinen, Waldeck en de kust.

De vier wijken van Zuidwest worden door hoofdwegen van elkaar gescheiden. Daarnaast zorgt een groen assenkruis voor een vierdeling tussen Bouwlust-Berestein, Vrederust en Morgenstond. De oost-west as van dit groengebied verbindt het Zuiderpark met het recreatiegebied Ockenburgh. Hoewel het assenkruis vooral als groengebied is opgevat, was het ook de bedoeling dat bijzondere functies in de groenstroken zouden worden gehuisvest. In de noord-zuidas zijn dit voornamelijk sportvelden en volkstuinten; in de oost-westas zijn een zwembad, een ziekenhuis, een school en sportvelden ondergebracht. Tezamen met de belangrijkste ruimtes in de wijken zoals singels, pleinen, parken en plantsoenen vormt het assenkruis de ruimtelijke hoofdstructuur van Zuidwest.

De Meppelweg, Hengelolaan en Erasmusweg vormen lange continue routes parallel aan de oude strandwallen. De verbindingen haaks hierop hebben een meer fragmentarisch karakter.

De belangrijkste verkeerswegen in Zuidwest. Opvallend is dat de hoofdwegen van Moerwijk en Morgenstond onderdeel vormen van het doorgaande stadsnetwerk terwijl dit in veel mindere mate het geval is in Bouwlust, Berestein en Vrederust.

De relatie architectuur-stedenbouw

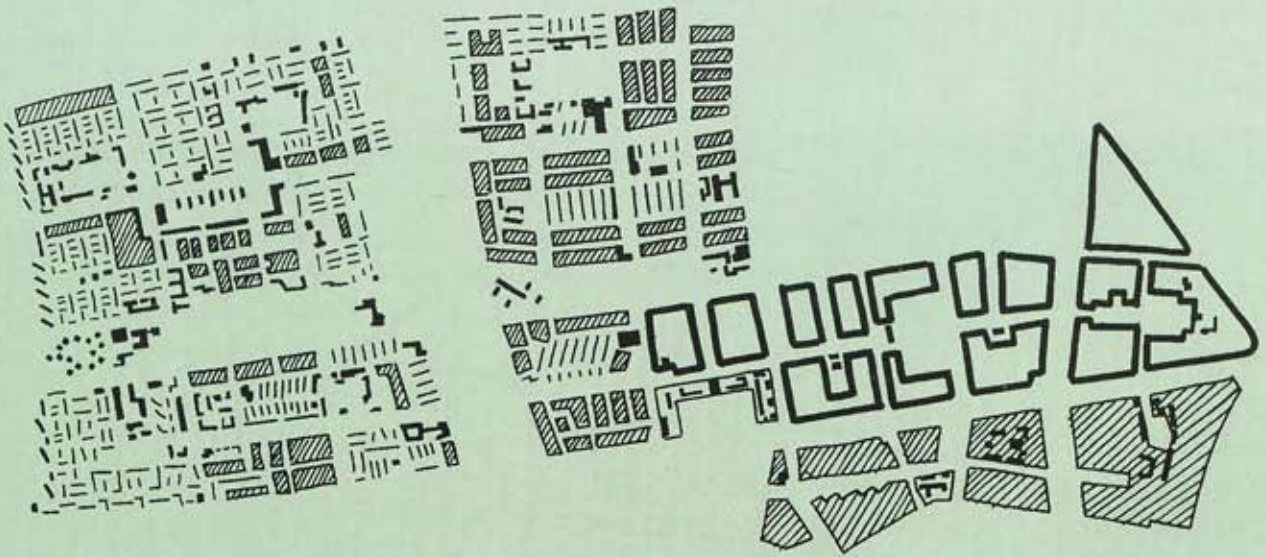
In de wijken van Zuidwest is een ontwikkeling in de verhoudingen tussen architectuur en stedenbouw te zien. In de oudste delen van Moerwijk staat de vorm van de stedelijke ruimte centraal. De bouwmassa voegt zich hiernaar. In de nieuwere delen van Moerwijk is de eenheid van het langgerekte bouwblok, kenmerkend voor de stedenbouw van Dudok, het ordenend principe. In Morgenstond is een ontwikkeling zichtbaar waarbij in delen van de wijk strokenbouw wordt toegepast. Het enkele woongebouw wordt hier de grootste maat der dingen en de ruimte tussen de gebouwen wordt langzaam onbepaald. Bouwlust, Berestein en Vrederust zijn veel meer opgebouwd vanuit de woon-eenheid. Samengevoegd in stempels ontstaan bebouwingsvelden, waarin de stedelijke ruimte onbepaald raakt.

□ - VORM VAN DE STEDELIJKE RUIMTE ORDENEND PRINCIPE

▨ - BOUWBLOK ORDENEND PRINCIPE

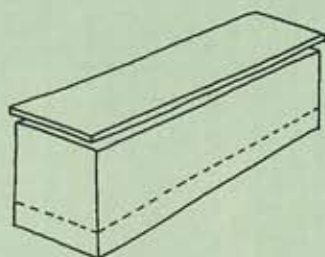
≡ - WONING ORDENEND PRINCIPE

⌒ - ARCHITECTONISCH OBJECT

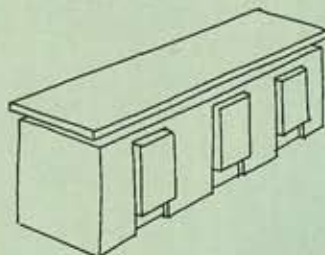

Deze ontwikkeling van duidelijke afgebakende stedelijke ruimtes naar een open structuur met gebouwen in het groen, vindt ook zijn weerslag in de verkaveling van de bouwblokken. In Moerwijk, dat gedeeltelijk vooroorlogs is, zijn verschillende verkavelingen binnen de bouwblokken zichtbaar. Bij het oudste gedeelte volgt de rand van het bouwblok de stedelijke hoofdstructuur. Langs de hoofdverkeerswegen is hoge bebouwing toegepast. Aan de binnenzijde is de verkaveling informeel en kleinschalig. Het prototypebouwblok, behorend bij het typische 'Dudokpatroon' van langgerekte straten, is rechthoekig met aan de lange zijde twee uitgestrekte stroken al dan niet afgesloten door een kort blok. Dit type is veelvuldig in Moerwijk en Morgenstond toegepast. Het binnenterrein is

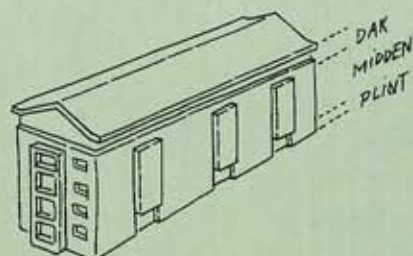
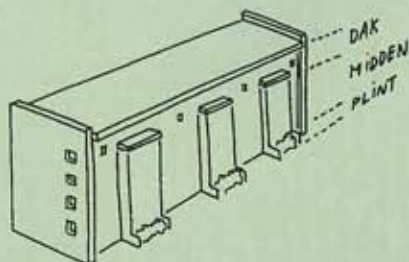
De verhouding stedenbouw-architectuur varieert van bouwmassa's die zich voegen naar de vorm van de stedelijke ruimte (de oudste delen van Moerwijk) tot bebouwingsvelden in de vorm van stempels waarin de stedelijke ruimte onbepaald raakt (Berestein).

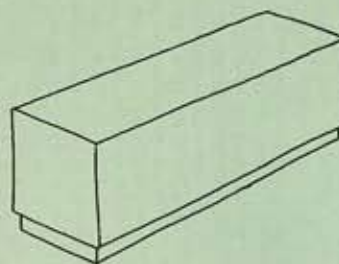
BLOK ONDER EEN DAK

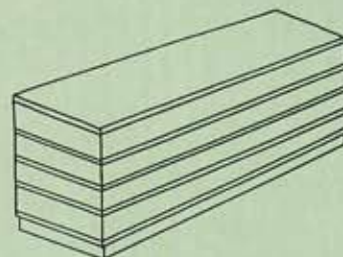
VERTICALE GELEDING VAN DE GEVEL

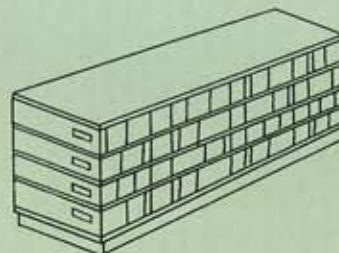
TWEE UITWERKINGEN

MASSA OPEEN PLINT

HORIZONTALE GELEDING VAN DE GEVEL

DYNAMISCHE GEVELCOMPOSITIES

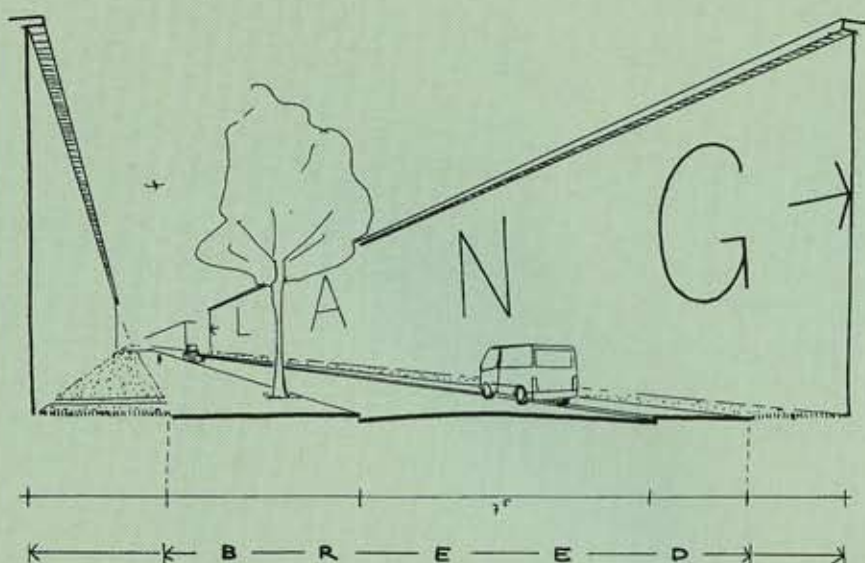
De gestapelde bouw in Bouwlust, Berestein en Vrederust is moderner van signatuur. De gevels hebben een horizontale ordening waarin met puien dynamische composities worden gevormd.

Bij de gestapelde bouw in Moerwijk en Morgenstond is de architectonische ordening van de gevels vrij traditioneel en sterk verticaal geleed.

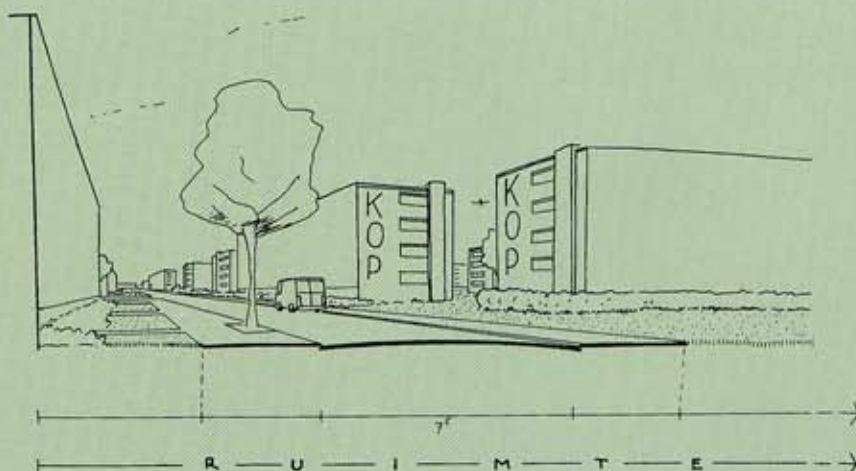
voor gemeenschappelijk gebruik van de bewoners. De woningen zijn boven het maaiveld getild door ze op een souterrain te plaatsen.

Hoewel het beeld van Moerwijk en Morgenstond vooral wordt bepaald door eindeloze reeksen portiek-etageflats, zijn veel variaties te zien in de manier waarop de blokken worden ontsloten en de binnenterreinen zijn ingericht. Strokenbouw wordt zowel toegepast met een ontsluiting op de koppen van de bebouwing als met een portiekontsluiting. Dit leidt automatisch tot een meer of minder collectief gebruik van de ruimte tussen de stroken. Soms zijn looproutes dwars door de blokken gelegd, waardoor binnenterreinen volledig openbaar zijn.

Typisch voor Moerwijk en Morgenstond zijn langgerekte gevelwanden.

In Bouwlust, Berestein en Vrederust vormt de bebouwing geen langgerekte gevelwanden. Een meer open verkaveling levert het beeld op van een continue groene ruimte waarin de gebouwen zijn geplaatst.

In Bouwlust ontwikkelt het bouwblok zich tot een open verkaveling van stroken in het groen. Doordat meer ruimte voor eengezinswoningen wordt bestemd, ontstaat ook variatie in bouwhoogte en woonvorm. Door gestapelde bouw en grondgebonden eengezinswoningen in een repeteerbare eenheid van afwisselende stroken samen te voegen ontstaat een ruimtelijk onbegrensd stempel. Deze 'Haagse stempel' is in Berestein in totaal elf keer herhaald. Bijzondere verkavelingen worden toegepast als oplossing voor de randen rondom de stempelbouw. In Vrederust eindigt de zoektocht naar vrijere verkavelingen in de geheel los van de straat, bouwblok of stempel geprojecteerde stroken, die ogenschijnlijk als strooigoed, maar heel zorgvuldig, in een parkachtige groenstrook zijn geplaatst.

De zestien bouwlagen tellende torens aan de Lozerlaan vormen vanuit het Westland de eerste tekenen van de Haagse bebouwing. Opname circa 1973.

Ontwikkelingen na 1965

Na de voltooiing van Vrederust-west, in chronologisch opzicht de laatste buurt van Zuidwest, hebben verschillende ontwikkelingen in en rondom het stadsdeel plaatsgevonden. In de eerste plaats werd op een aantal plaatsen de oorspronkelijke opzet gewijzigd door hoogbouw toe te voegen. Mede als gevolg van het feit dat Den Haag op dat moment geen enkele bouwgrond beschikbaar had en omdat de woningnood nog steeds niet was opgelost, werd ingestemd met bebouwing voorbij de Lozerlaan. Al in 1957 maakte F. van der Sluys van de dienst Wederopbouw en Stadsontwikkeling een ontwerp voor bebouwing aan de Lozerlaan in de vorm van stervormige flatgebouwen, maar hiertegen rees verzet van de provincie. In 1973 wordt het nogmaals geprobeerd en deze keer met succes. Het concept van stervormige flats heeft plaatsgemaakt voor hoekige, zestien bouwlagen tellende torens, die vanuit het Westland de eerste tekenen van de Haagse bebouwing vormen.

Ten noorden van Zuidwest werd het bedrijventerrein Zichtenburg aangelegd. Het gebied maakt deel uit van de tuinbouwgronden die samen met Houtwijk en Waldeck tot in de jaren zeventig gehandhaafd zouden blijven.

De grootste verandering van Zuidwest is ongeveer tien jaar geleden in gang gezet. Enerzijds hebben zich talloze renovaties van bouwblokken voorgedaan. De karakteristieke architectuur uit de vroeg-naoorlogse periode blijkt daarbij zeer kwetsbaar. Anderzijds wordt gewerkt aan een grotere variatie in het woningaanbod, hetgeen sloop van een deel van de portiek-etageflats tot het gevolg heeft gehad. Ingegeven door de behoefte aan grondgebonden woningen met particuliere tuinen, wordt gemeenschappelijk groen opgeofferd. De open verkaveling met de bebouwing als losse elementen in het groen wordt wel als kwaliteit gezien, maar instandhouding van deze vorm van stedenbouw blijkt in de praktijk vaak niet haalbaar.

Betekenis voor de stad als geheel

De uitbreidingswijken van Zuidwest vormen het Haagse antwoord op de woningnood van na de oorlog. De planningsgeschiedenis van de wijken is sterk bepaald door de worsteling van Den Haag met de beschikbare ruimte, de aanwezigheid van kostbare tuinbouwgronden en de vorm van de stad als geheel. De ruimtelijke opbouw van de wijken is in eerste instantie bepaald door stedenbouwkundige opvattingen van Dudok. Deze betekenden een grote verbetering ten opzichte van de vooroorlogse woningbouwproductie, maar werden door velen echter niet gezien als een ideaal toekomstbeeld. Gaandeweg de uitvoering van Zuidwest zijn moderne inzichten van stedenbouw en volkshuisvesting aan de plannen toegevoegd.

Een aantal ruimtelijke kenmerken van het stadsdeel Zuidwest heeft bijzondere kwaliteiten. Op de eerste plaats is dit de continue reeks van, vaak met groen en singels ingerichte, lange lijnen voortkomend uit de karakteristieke Haagse stadsstructuur. Daarnaast is de open ruimte van het groene assenkruis een belangrijk element, als scheiding tussen de afzonderlijke wijken en als zone voor het onderbrengen van specifieke, overwegend recreatieve functies. Als publiek park is het assenkruis van mindere betekenis, vanwege het 'functionele groen' dat hierin is ondergebracht en de beperkte doorgangen.

Ondanks de tegenstand werd de woningbouw in met name Zuidwest hoger dan gepland. Om zoveel mogelijk woningen te bouwen werden waar mogelijk vier bouwlagen gerealiseerd; de maximale bouwhoogte die zonder lift mocht worden gebouwd.

In de loop van de jaren vijftig veranderden de opvattingen omtrent hoogbouw. Het ruimtegebrek in Den Haag werd steeds evidentier en de technische mogelijkheden voor hoogbouw werden beter. Bovendien verleende het Rijk subsidies voor de toepassing van hoogbouw. In de geplande en deels voltooide wijken werden flatgebouwen aan het stedenbouwkundige plan toegevoegd.